

Thuis in de transformerende wijk

Een kwalitatieve verkenning naar de invloed van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling op thuisgevoelens en hoe ontmoetingsvriendelijke ontwerpen hier een bijdrage aan kunnen leveren

(Keizer Koopman et al., 2021)

Naam: Remco Tacken

Studentnummer: 583092

Supervisor: Sander van der Ham

Onderdeel: Masterscriptie

Master: Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid
Erasmus Universiteit Rotterdam

Datum van inleveren: 07-08-2022

Aantal woorden: 9969

Abstract

Thuisgevoel staat door maatschappelijke ontwikkelingen zoals individualisatie en de woningnood steeds centraler in het sociaal en fysiek domein. Onderzoeken naar thuisgevoel zijn echter vooral vanuit sociologisch perspectief uitgevoerd, terwijl thuisgevoel directe verbanden kent met de fysieke leefomgeving. Dit kwalitatieve onderzoek poogt een brug te slaan tussen het sociaal en fysiek domein door inzichten te geven in wat de potentiële invloeden zijn van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen op het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners. Daarnaast wordt gepoogd inzicht te geven in hoe principes van thuisgevoel zich ruimtelijk laten vertalen. Aangezien thuisgevoel contextafhankelijk is en dit onderzoek tastbare resultaten nastreeft dient de gebiedsontwikkeling Carnisse Eiland te Rotterdam-Zuid als casus. Data is vergaard middels interviews met betrokken professionals uit het sociaal en fysiek domein. Daarnaast heeft een focusgroep met gevestigde bewoners uit Carnisse plaatsgevonden. De data-analyse toont aan dat gevestigde bewoners en betrokken professionals van mening zijn dat gebiedsontwikkelingen van invloed kunnen zijn op het thuisgevoel van gevestigde bewoners. Verwachte invloeden van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling op het behoud van thuisgevoel kan worden vertaald in drie inzichten. Ten eerste stelt de data dat de kwaliteit en frequentie van ontmoetingen onlosmakelijk verbonden zijn met het behoud van thuisgevoel. Ten tweede stellen gevestigde bewoners dat zij harde (fysieke) grenzen van thuisgevoelens ervaren. Ten derde blijkt dat wanneer gevestigde bewoners het gevoel hebben gehoord te worden, zij zich meer thuis voelen in de gebiedsontwikkeling. Op basis van de data-analyse kan worden geconcludeerd dat Carnisse Eiland, in de huidige vorm, niet bijdraagt aan het thuisgevoel van gevestigde bewoners.

Trefwoorden: thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling, ontmoetingsvriendelijke ontwerpprincipes, integraliteit

I. Introductie

1.1 Aanleiding

Steeds vaker spreken (concept)ontwikkelaars in het fysieke domein ambitie uit waarin wordt gesteld dat de creatie van een ‘thuis’ voor gebruikers het einddoel is (Amvest, 2019). Hiermee overbruggen deze partijen het fysieke domein en wordt de link met het sociale domein gelegd. Echter blijkt dat er nauwelijks informatie bekend is waarin de link tussen het fysiek en sociaal domein aangaande de creatie van thuisgevoel hard wordt gemaakt (Aelbrecht & Stevens, 2019). Wel wordt verwacht dat de fysieke/ sociale omgeving en thuisgevoel verbanden met elkaar hebben (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002). Deze verbanden gaan bijvoorbeeld in op ruimtelijke herkenbaarheid, community’s en sociale interacties. De focus op ontmoeting en sociale interactie is tot op heden vaak de wijze waarop (concept)ontwikkelaars vormgeven aan thuisgevoel (Mantingh, 2021). Dit doen zij door de openbare ruimte zo te ontwerpen dat wordt verwacht dat deze ontmoetingen faciliteren en stimuleren, ook wel ontmoetingsvriendelijk ontwerpen genoemd. Hiermee wordt ingezet op de creatie van thuisgevoel van nieuwe bewoners, maar is het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners onderbelicht (Duyvendak & Wekker, 2015). Dit onderzoek gaat in op het verband tussen het behoud van thuisgevoel voor gevestigde bewoners, binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en de manier waarop ontmoetingsvriendelijke ontwerpen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen bij kunnen dragen aan de sociale interacties en daarmee het ervaren thuisgevoel.

Dat thuisgevoel in grotere mate van belangstelling staat is een gevolg van een samenloop van omstandigheden. Zo constateert het CBS (2018) een toenemende trend in het aantal alleenstaanden, waardoor eenzaamheid een belangrijk aandachtspunt wordt. Vooral in steden komt deze individualiseringstrend tot uiting (CBS, 2018). Uit een rapportage van het Kwaliteitscentrum Woningcorporaties Huursector (KWH, 2020) blijkt dat in ieder geval voor huurders geldt dat zij vaker geneigd zijn sociaal contact aan te gaan als zij thuisgevoel ervaren. Buurten dienen hierbij wel zo ingericht te zijn dat deze ontmoetingen ook faciliteren. Het faciliteren van ontmoetingen is daarmee een kansrijke focus voor binnenstedelijke gebiedsontwikkeling om thuisgevoel te beïnvloeden. Deze kans kan daarnaast hand in hand gaan met de verdichtingsopgave die de regering ambieert. Zo is het doel om de woningbouw te versnellen om de gevolgen van de woningnood te minimaliseren (Ministerie van Algemene Zaken, 2022). Maar door de vraag naar woningen neemt de druk op de openbare ruimte toe, terwijl de openbare ruimte bij uitstek de plaats is waar ontmoetingen kunnen worden gestimuleerd (Duyvendak & Wekker, 2015).

De genoemde trends kunnen voor gevestigde bewoners van buurten merkbare gevolgen hebben op het thuisgevoel. Zowel Felder (2021) als Duyvendak en Van der Graaf (2009) stellen dat het thuisgevoel van de gevestigde bewoners onder druk kan komen te staan door stedelijke vernieuwingen, verhuisbewegingen, verminderde sociale cohesie waarmee een grotere kans op

eenzaamheid als gevolg. Dit komt omdat herkenbare objecten en mensen mogelijk verdwijnen, wat gevoelens van onzekerheid met zich mee brengt (Felder, 2021; Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Het behoud van thuisgevoel is met deze gedachte tweeledig; zowel sociale als fysieke elementen zijn van invloed op het thuisgevoel van gevestigde bewoners.

Tot op heden is het vaak lastig gebleken om zowel het fysieke domein (projectontwikkelaars, stedenbouwkundigen, architecten etc.) als het sociale domein (sociologen, buurtcentra, afdeling sociale zaken gemeente etc.) in synergie aan thuisgevoel te laten samenwerken in een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Vaak weten beide domeinen elkaar lastig te vinden, spreken zij een andere ‘taal’ en acteren zij in verschillende fases. Zo is het fysiek domein al in de eerste stadia betrokken bij ruimtelijke ontwikkelingen en haakt het sociaal domein aan wanneer de eerste bewoners er intrekken of later wanneer er zich (sociale georiënteerde) problemen voordoen (Kenniscentrum stedelijke vernieuwing, 2008). Op deze wijze is de systeemwereld, waarin processen van professionals centraal staan (Reinders, 2016), niet optimaal ingericht om thuisgevoel te waarborgen in gebiedsontwikkelingen. Dit kan in latere fases gevolgen hebben voor de leefwereld, waarin de beleving van bewoners centraal staat (Reinders, 2016).

Wanneer thuisgevoel geen rol kent in een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling bestaat het gevaar van indirecte *displacement*. Dit betreft het principe dat gevestigde buurtbewoners zich niet meer met de wijk kunnen identificeren, waardoor de mate van thuisgevoel afneemt. Met als gevolg dat de verhuisbewegingen toenemen en thuisgevoel verloren gaat (Mehdipanah et al., 2017). Wanneer er wel ruimte is voor thuisgevoel worden tegenovergestelde trends waargenomen. Binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen zijn niet per definitie een bedreiging voor de mate van thuisgevoel (Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Wanneer gevestigde bewoners zeggenschap hebben in participatieprocessen blijkt dat er een reële kans is dat het thuisgevoel en de ruimtelijke kwaliteit toeneemt (Duyvendak & Van der Graaf, 2009).

1.2 Probleem- en doelstelling

Het behoud van thuisgevoel is van toenemend integraal belang als gevolg van de individualisering van de samenleving en de versnelling van de woningbouwopgave (CBS, 2018; Ministerie van Algemene Zaken, 2022). De woningbouwopgave biedt kansen om eenzaamheid in de stad te verminderen door ruimte te bieden aan ontmoeting en verbondenheid met de wijk, belangrijke aspecten van thuisgevoelens. Thuisgevoel bestaat zodoende uit fysieke en sociale binding welke samenkomen door interacties in de openbare ruimte. Sociale interacties vinden plaats in de fysieke openbare ruimte die interacties faciliteert, terwijl de interactie op zichzelf (en de kwaliteit daarvan) zorgt voor sociale binding. Om ervoor te zorgen dat de systeem- en leefwereld op elkaar aansluiten zijn fysieke en sociale binding belangrijke aspecten tijdens het, idealiter integrale, ontwikkelproces. Zeggenschap van gevestigde bewoners in dit ontwikkelproces kan als middel dienen om de kans op indirecte *displacement* te verkleinen. Gevestigde bewoners gaan immers meer emotionele waarde hechten aan een

gebiedsontwikkeling wanneer zij hier invloed op kunnen uitoefenen (Duyvendak & Wekker, 2015).

Het doel van dit onderzoek is inzicht geven in hoe een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling kan bijdragen aan het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners. Sociale interacties zijn hierbij leidend aangezien het sociaal domein acht dat ontmoetingsvriendelijke ontwerpen het thuisgevoel positief kan beïnvloeden (Verspoor et al., 2021; Duyvendak & Wekker, 2015). Integraliteit komt binnen het onderzoek terug door de aandacht voor het fysiek domein welke een beslissende rol hebben aangaande de gebiedsontwikkeling. Deze focus heeft geleid tot de volgende hoofdvraag; *Welke rol speelt een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling in het behoud van thuisgevoel bij gevestigde bewoners?*

Voor de beantwoording van de hoofdvraag zijn de volgende deelvragen geformuleerd;

1. Hoe waarden gevestigde bewoners en betrokken professionals het behoud van thuisgevoel?
2. Welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen het perspectief van gevestigde bewoners en betrokken professionals als het gaat om het behoud van thuisgevoel in een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling?
3. Welke ruimtelijke principes kenmerken een ontmoetingsvriendelijk ontwerp binnen de kaders van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling?

1.3 Wetenschappelijke relevantie

Het brede karakter van de term thuisgevoel maakt het een domeinoverstijgende term die met verschillende gezichten terugkomt in de academische literatuur. Zowel vanuit ruimtelijk, sociaal en organisatorisch perspectief kan thuisgevoel worden benaderd. Gezien het sociale karakter van dit onderzoek staan termen als publieke familiariteit, *blasé outlook*, *sense of place*, *sense as community* en *bridging/bonding* hoog in het vaandel (Blokland & Nast, 2014; Simmel, 2012; Gieryn, 2000; Francis et al., 2012; Putnam, 1995). Van de theoretische concepten wordt verwacht dat deze invloed hebben op de sociale interacties van bewoners in de openbare ruimte. Hierdoor zouden deze invloed kunnen hebben op het behoud van thuisgevoel, wat deze termen relevant maakt binnen de kaders van deze studie.

Dat een focus op thuisgevoel van belang is, wordt onderstreept door Moser, Ratiu en Fleury-Bahi (2002) wanneer zij stellen dat er een positief significant verband is tussen het thuisgevoel van individuen en hun welzijn. Dit verband kenmerkt zich doordat een toenemende mate van thuisgevoel wordt gelinkt aan een toenemende mate van interacties met herkenbare mensen en objecten, een uitgebreider en hechter sociaal netwerk en meer tevredenheid daarover (Moser et al., 2002). Daarbij stellen Verspoor et al. (2021) dat thuisgevoel, in combinatie met een hogere mate van sociale cohesie, een significant positieve invloed heeft op de mentale gesteldheid van ouderen en in mindere mate ook voor jongere generaties.

De meerderheid van onderzoeken naar thuisgevoel blijken gericht op beleidsadviezen waarmee het maatschappelijk belang hoog in het vaandel staat. Deze beleidsgeoriënteerde focus

rijmt vaak niet met de belangen van de ontwikkelende partijen welke commerciëler en meer tijdsgebonden zijn. Dit onderzoek is dan ook wetenschappelijk relevant aangezien het samenbrengen van de (fysieke en sociale) systeemwereld en de leefwereld centraal staat. Op deze wijze worden de potentiële effecten van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen op het thuisgevoel van gevestigde bewoners in kaart gebracht.

1.4 Maatschappelijke relevantie

Om dit onderzoek concreter vorm te geven en een lokaal maatschappelijke bijdrage te leveren dient de gebiedsontwikkeling Carnisse Eiland als casus. Met Carnisse Eiland pogen publieke en private partijen (onder andere de gemeente Rotterdam, ERA Contour, Heijmans en Dura) een kwaliteitsimpuls te geven aan Rotterdam-Zuid, met in het bijzonder de wijk Carnisse (Gemeente Rotterdam, 2021). Deze kwaliteitsimpuls betreft een opwaardering van de leefomgeving, verbinding met de natuur en het mogelijk maken van doorstroming op de lokale woningmarkt (Sutherland, 2021; Van Dongen, 2021). Om deze gebiedsontwikkeling mogelijk te maken dient het gebied te worden herbestemd. In het gebied bevindt zich momenteel een breed scala aan maatschappelijke voorzieningen zoals basisscholen, een sportvoorziening, een buurttuin en een verzorgingscomplex. Deze voorzieningen blijven in het gebied of worden verplaatst naar een nabijgelegen locatie (Van Rijswijk, 2021). Het is echter nog onbekend op welke wijze de maatschappelijke functies terugkeren, met als gevolg onvrede onder buurtbewoners. De huidige stedenbouwkundige en maatschappelijke waarde van het gebied wordt gepoogd terug te brengen in Carnisse Eiland door hofjesstructuren toe te passen en ruimte te bieden aan maatschappelijke voorzieningen. Zo komt er bijvoorbeeld één centraal plein inclusief paviljoen waarvan de functie wordt bepaald door gevestigde en toekomstige bewoners. Het doel hiervan is om ontmoetingen tussen buurtbewoners te stimuleren (Van Dongen, 2021). Uit enquêtes is gebleken dat contact met de burens en buurtbewoners als een van de belangrijkste factoren wordt gezien die het woonplezier positief beïnvloedt (Gemeente Rotterdam & Gemeenschap Carnisse, 2021).

Reeds hebben er verschillende bijeenkomsten plaatsgevonden waarin de gemeente Rotterdam en ERA Contour B.V. de plannen hebben toegelicht aan de bewoners van Carnisse. Uit notulen van deze bijeenkomsten is gebleken dat de huidige bewoners van Carnisse door deze gebiedsontwikkeling vooral ruimte voor ontmoeting en natuur zien verdwijnen. Bestaande bebouwing maakt plaats voor hoogbouw wat volgens gevestigde bewoners in contrast staat met de huidige stedenbouwkundige opzet van Carnisse.

Carnisse Eiland is door meerdere redenen een passende casus voor dit vraagstuk. Deze motieven komen vooral terug in de fysieke omgeving van Carnisse door behoeftes aan kwaliteitsimpulsen van zowel de openbare ruimte als de woningvoorraad, woningbouwambities vanuit de gemeente en de hoge mate van verhuisbewegingen (Sutherland, 2021; Van Dongen, 2021; Frantzeskaki, Steenbergen & Stedman, 2018). Deze behoeftes worden gekwantificeerd door de lage WOZ-waardes van Carnisse die volgens Monsma (2016) illustrerend zijn voor de

lage woningkwaliteit. Tezamen wordt geconcludeerd dat Carnisse als buurt laag scoort wat betreft sociale cohesie en huisvesting (Frantzeskaki et al., 2018). Als gevolg van dergelijke ontwikkelingen zijn er verschillende beleidsprogramma's gericht om Carnisse van een zowel fysieke als sociale kwaliteitsimpuls te voorzien. Zo is het Nationaal Programma Rotterdam-Zuid (NPRZ) opgezet omdat werd geconstateerd dat de sociaaleconomische problemen (zoals criminaliteit, binding met de maatschappij en schoolverlaters) in dit gebied in 'omvang en intensiteit ongekend zijn in Nederland' (NPRZ, 2021; Gebiedscommissie Charlois, 2018). De interventies van het NPRZ zijn met name op fysieke elementen georiënteerd, maar kennen met een focus op onder andere onderwijs, veiligheid en werkplekken ook een sociale aard.

Het gevolg van bovenstaande ontwikkelingen is dat factoren van thuisgevoel, zoals hechting en sociale cohesie, onder druk komen te staan door de verdwijning van betekenisvolle plekken, de grote mate van verhuisbewegingen en een toename in particuliere verhuur met een verwacht negatief effect op het buurtcontact tot gevolg. Dit staat haaks op de energie die door overheden en buurtbewoners de afgelopen jaren in de wijk is gestoken. In dit onderzoek staat thuisgevoel centraal aangezien het de lading dekt voor zowel de fysieke elementen van buurten als de beleving en binding daarvan door bewoners. Daarnaast wordt gepoogd inzichtelijk te maken aan welke knoppen betrokken professionals kunnen draaien om het thuisgevoel bij gevestigde bewoners te behouden.

Figuur 1. Situering Carnisse Eiland te Rotterdam (Keizer Koopman et al., 2021)

2. Theoretisch kader

Het vertrekpunt van dit onderzoek is het concept thuisgevoel. In het bijzonder het thuisgevoel van gevestigde bewoners dat onder druk kan komen te staan door, het tweede concept, binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen (Felder, 2021; Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Momenteel poogt het fysiek domein de rol van thuisgevoel in gebiedsontwikkelingen te implementeren door een focus op sociale interacties. Dit gebeurt met name in de ontwerpfase door, het derde concept, ontmoetingsvriendelijke ontwerpen (Mantingh, 2021). Binnen dit hoofdstuk staat verdere theoretische diepgang van deze drie concepten centraal. Per hoofdkoncept wordt de kernboodschap in de laatste alinea behandeld.

2.1 Thuisgevoel

In toenemende mate komt het terug in beleidsstukken en marketingstrategieën; het thuis voelen in de woonomgeving. Deze emotie wil iedereen in zijn of haar woonomgeving ervaren, maar als deze wordt ervaren blijkt dat dit slechts geldt voor een selecte groep individuen (Duyvendak & Wekker, 2015). Deze groep individuen kenmerkt zich door een collectief gedachtegoed aangaande de wijk met bewuste en onbewuste uitsluiting van andere individuen tot gevolg. Concreter gaat thuisgevoel volgens Reinders en Bosch (2012) in op de beleving van locaties en objecten. Thuisgevoelens zijn instabiel en beïnvloedbaar door bijvoorbeeld vormen van gentrificatie, toenemende mate van multiculturalisme en stedelijke impulsen (Wirth, 1938; Simmel, 2012).

Het ontstaan van thuisgevoel kan vorm krijgen doordat bewoners zich met een plek kunnen identificeren (Krupat, 1983). Dit identificatieproces met de fysieke omgeving, ook wel *place identity*, zorgt ervoor dat bewoners zich comfortabel voelen in hun buurt. Als de identiteit van een buurt breder wordt gedragen, wordt er een groepsidentiteit gecreëerd (Krupat, 1983). Volgens Duyvendak en Wekker (2015) is groepsidentiteit, naast homogeniteit en eensgezindheid, een essentieel onderdeel van de pure vorm van thuisgevoel. Naast sociale hechting speelt fysieke hechting, wat wordt gedefinieerd als *rootedness*, een belangrijke rol voor het behoud van thuisgevoel (Riger & Lavrakas, 1981). Felder (2021) stelt namelijk dat het thuis voelen in de leefomgeving wordt bepaald door de mate van de herkenbaarheid van mensen en objecten waardoor het zorgt voor gevoelens van 'erbij horen', hechting, vertrouwen en comfort. Hiermee wordt de brug gelegd tussen de sociale en fysieke aspecten van thuisgevoel. De mate van herkenbaarheid wordt grotendeels beïnvloed door de herhaalde interacties over tijd met mensen en objecten (Felder, 2021). De relevantie van de mate van herhaling wordt benadrukt door Kara (2013), waarbij tevens wordt gesteld dat het onmogelijk lijkt om de gehele relatie tussen menselijke interactie en de gebouwde omgeving in kaart te brengen. Thuisgevoel wordt door Felder (2021) gezien als een collectief proces doordat men verwachtingen heeft van anderen en vice versa. Kuurne en Gómez (2019) stellen echter dat thuisgevoel een individuele

subjectieve observatie is aangezien de belevingswereld van een individu bepalend is voor de creatie van thuisgevoel.

Thuisgevoel is onderhevig aan zowel ruimtelijke als sociale veranderingen en de snelheid daarvan in de omgeving. Relatief snelle ruimtelijke en sociale veranderingen kunnen ervoor zorgen dat de herkenbaarheid van de buurt daalt (Felder, 2021). Een combinatie van grote ruimtelijke en sociale veranderingen kan daarmee zorgen voor gevoelens van bedreiging en uitsluiting waardoor dit proces wordt gezien als bedreiging voor het thuisgevoel. Wirth (1938) schetste een negatief beeld over de toenemende dichtheid in steden en de impulsen (zoals verkeer, individuen en reclame-uitingen) die ermee gepaard gaan. Dit zorgt voor een *blasé outlook*; een onverschillige houding ten opzichte van buurtbewoners om de toenemende indrukken van de stad te verwerken (Wirth, 1938). Blokland en Nast (2014) belichten de houding van stedelingen vanuit een ander perspectief met de term publieke familiariteit. Publieke familiariteit betreft het herkennen van buurtbewoners en door hen herkend worden zonder deze personen daadwerkelijk te kennen (Blokland & Nast, 2014). Door deze benadering van interactie wordt herkenbaarheid gecreëerd waarmee het gevoel van gemak, veiligheid en comfort van individuen toeneemt. Om herkenbaarheid in gebiedsontwikkelingen te creëren dient de buurt te worden meegenomen in de planvorming (Manzo & Perkins, 2006). Het gaat hierbij vooral om de mate van zeggenschap. Zodra bewoners zeggenschap krijgen in een gebiedsontwikkelingen voelen zij zich meer verantwoordelijk en zijn processen van toe-eigening zichtbaar (Manzo & Perkins, 2006).

Al met al is het opvallend dat interacties met zowel herkenbare personen als objecten een fundamentele rol spelen en een positief verband lijken te hebben met de creatie van thuisgevoel (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002). De focus op herhaalde interacties is daarmee potentieel interessant tijdens de ontwerpfasen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en biedt perspectief voor de dataverzameling. Thuisgevoel kenmerkt zich door interacties met herkenbare personen en objecten om hierdoor gevoelens van ‘erbij horen’, vertrouwen, hechting en veiligheid op te wekken (Felder, 2021). Hiermee wordt het thuisgevoel gezien als een collectief proces (Felder, 2021; Blokland & Nast, 2014; Moser et al., 2002). Manzo en Perkins (2016) stellen dat een relatie tussen buurtparticipatie en processen van emotionele hechting zichtbaar zijn. Met de theorie van Blokland en Nast (2014) aangaande publieke familiariteit en de aanwezigheid van sociale netwerken in Carnisse kan worden aangenomen dat er in mindere mate een *blasé outlook* van toepassing is als dat Wirth (1938) stelt. De *blasé outlook* vormt echter wel een bedreiging voor de instandhouding van thuisgevoel aangezien de snelle ruimtelijke en sociale veranderingen deze onverschillige houding wel kunnen opwekken (Felder, 2021).

2.2 Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

Gebiedsontwikkelingen zijn invloedrijk voor de fysieke en sociale patronen van een stad (Wheeler & Gans, 1969). Ontwikkelaars en planologen maken de veelal (ruimtelijke)

beslissingen die gevolgen hebben voor de sociale constructen van buurten (Buttimer, 1971). Sociologen Wheeler en Gans (1969) stellen echter dat de interpretaties van de gevestigde en toekomstige bewoners leidend dienen te zijn voor een succesvolle gebiedsontwikkeling. De effecten van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen op het thuisgevoel blijken in bestaande onderzoeken nog een onderbelicht aspect (Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Wel stellen Mehdipanah et al. (2017) dat gebiedsontwikkelingen waarbij er geen buurtparticipatie is, deze negatieve effecten hebben op de onafhankelijkheid van de bestaande bewoners. Het gevolg hiervan is dat het bewoners afhankelijk maakt van marktpartijen, wat ten koste gaat van de identiteit van een buurt, en daarmee zorgt voor verhuisbewegingen, gentrificatie en mindere mate van thuisgevoel (Mehdipanah et al., 2017). Wanneer bestaande bewoners wel in de participatietrajecten worden meegenomen is het resultaat positiever; investeringen in de buurt, met draagvlak van de bewoners, leiden tot grotere mate van gezondheid en sociaal kapitaal (Mehdipanah et al., 2017).

Naast participatie stellen Zheng et al. (2014) dat een stedelijke herstructurering een grotere kans heeft op succes als deze een duurzaam karakter heeft. Het gaat hierbij om een drievoudige focus op omgevingsfactoren, sociale verhoudingen en economische effecten. Wanneer wordt gefocust op het sociale karakter stellen Zheng et al. (2014) en Huang et al. (2020) dat het vooral gaat om een combinatie van een top-down en bottom-up strategie om een herstructureringsproces vorm te geven. Data (bijvoorbeeld aangaande de woningmarkt en sociale verhoudingen) kan worden gebruikt om integrale samenwerkingen beter mogelijk te maken. Zo kunnen sociologische principes en problemen worden aangekaart waarop ruimtelijk oplossingen kunnen worden gebaseerd (Zheng et al., 2014). Hierbij dient te worden vermeld dat deze onderzoeken in China hebben plaatsgevonden, waardoor rekening dient te worden gehouden met de verschillen in politieke systemen.

Al met al blijkt dat gebiedsontwikkelingen met een participatietrajecten over het algemeen leiden tot een beter ontwikkelproces en/ of resultaat. Ten behoeve van bijvoorbeeld de identiteitsvorming en draagvlak worden door een participatietraject stappen gezet met resultaten die niet op andere manieren te verwezenlijken zijn (Mehdipanah et al., 2017). De drievoudige focus op duurzame ontwikkeling, bestaande uit omgevingseffecten, sociale verhoudingen en economische verhoudingen, wordt in deze studie vooral afgekaderd naar de sociale verhoudingen. Deze focus op sociale verhoudingen is een gevolg van de literatuur aangaande thuisgevoel waarin wordt gesteld dat sociale interacties de grootste invloed kennen op thuisgevoel.

2.3 Ontmoetingsvriendelijk ontwerp

Door middel van ontwerpen die ontmoetingen in de openbare ruimte faciliteren en stimuleren, kortweg ontmoetingsvriendelijke ontwerpen, poogt het fysiek domein vorm te geven aan sociale interactie en thuisgevoel (Mantingh, 2021). Echter blijkt dat er geen inzicht is in de sociologische gevolgen van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen (Aelbrecht & Stevens, 2019).

Ontmoetingsvriendelijke ontwerpprincipes worden na realisatie nauwelijks getoetst waardoor de brug naar sociale aspecten vaak abstract is. Dit kennishiaat wordt in stand gehouden door gebrek aan onderzoek aangaande de effecten van stedenbouwkundige theorieën en ontwerpen op haar gebruikers (Aelbrecht & Stevens, 2019). Het gevaar hiervan lijkt dat verjaarde stedenbouwkundige principes worden toegepast, maar niet meer passen in de wensen en behoeftes van de huidige technologisch wordende, duurzamere en meer multiculturele maatschappij (Aelbrecht & Stevens, 2019).

De behoefte aan aandacht voor de sociologische gevolgen van ruimtelijke ontwerpen wordt door Jennings en Bamkole (2019) onderstreept wanneer zij stellen dat de aanwezigheid van groen in stedelijke gebieden zorgt voor meer sociale cohesie en positieve interacties. Daarbij stelt Dempsey (2015) dat ruimtelijke ontwerpen met kwalitatief goede groenvoorzieningen stimulerend werken voor de vorming van sociale cohesie in een buurt. Nu is kwaliteit een subjectief begrip dat door Dempsey (2015) wordt gedefinieerd als een gebouwde omgeving die als herkenbaar, toegankelijk, inclusief, aantrekkelijk, veilig en goed onderhouden wordt ervaren. Het blijkt dat niet één van deze variabelen op zichzelf een verband houdt met de sociale cohesie, maar dat het gaat om de combinatie van deze variabelen. Gebieden met een hogere dichtheid kennen volgens Dempsey (2015) doorgaans een lagere omgevingskwaliteit en mate van sociale cohesie kennen als voornamelijk gevolg van verstening. Zodoende dienen stedenbouwkundige ontwerpen en beleidsadviezen volgens Dempsey (2015) vanuit twee perspectieven te worden vormgegeven; vanuit de professional (systeemwereld) en de beleving van de gebruiker (leefwereld). Hierbij kent de professional een rationele houding met een focus op realisatie en haalbaarheid, waarbij de gebruiker vaker gevoelens laat spreken en kijkt naar veranderingen voor zijn of haar dagelijks leven.

Jian et al. (2021) stellen dat een sociaal inclusieve openbare ruimte cruciaal is voor de fysieke, sociale en psychologische gesteldheid van haar gebruikers. De mate waarin ontmoetingen worden gefaciliteerd door de openbare ruimte zijn hierbij een leidende factor voor de inclusiviteit. Het verband tussen inclusiviteit en de algehele gesteldheid van gebruikers maakt ook dat de gezondheidsverschillen toenemen; wanneer gebruikers van de openbare ruimte zich niet thuis voelen heeft dat een negatief effect op hun algehele gesteldheid. Het omgekeerde is ook waar; als gebruikers zich thuis voelen in de openbare ruimte ervaren zij een betere algehele gesteldheid. Een ontmoetingsvriendelijke omgeving kan volgens Jian et al. (2021) worden gecreëerd wanneer bewoners worden meegenomen in de planvorming, de openbare ruimte veilig is en wanneer deze activiteiten voor alle bewoners faciliteert.

Hoe deze ontmoetingsvriendelijke ontwerpen er in Nederlandse context uit kunnen zien wordt omschreven door Mantingh et al. (2021). Zij hebben verwachtingen geschetst over welke ontwerpprincipes bijdragen aan het thuisgevoel. Hierbij wordt onderscheid gemaakt op vijf schaalniveaus (buurt, routes, woonblok, drempelzone en woning) maar ontbreekt het aan verdere diepgang wat betreft de sociologische gevolgen daarvan. Op buurtniveau wordt een organische opbouw van de buurt (afwisseling van bijvoorbeeld pleinen en smallere straten) en

differentiatie in ruimtes, functies en woonblokken succesvol geacht om sociale interacties te stimuleren. Wat betreft de route domineert een veilig en vertrouwd gevoel de motivatie om sociale interacties aan te gaan. De creatie van deze gevoelens verschilt per doelgroep maar betreft onder andere toegankelijkheid, sociale controle, eigenaarschap en overzicht. Op woonblokniveau dient de focus te liggen op ruimtelijke en sociale gedifferentieerde woningen. Een gemeenschappelijke ruimte en een aantrekkelijke plint worden hierbij als belangrijk bestempeld. In de drempelzone vinden de meeste ontmoetingen plaats, hierbij gaat het om de balans tussen ontmoeten en privacy. Deze balans is optimaal als op woningniveau de verblijfsruimte grenst aan de overgangszone; dit heeft bijvoorbeeld de vorm van een kleine veranda.

Al met al blijkt dat dit onderzoek zich bevindt in een wetenschappelijk hiaat tussen ruimtelijke en sociologische principes (Aelbrecht & Stevens, 2019). Dempsey (2015) stelt dat ruimtelijke oplossingen, in de vorm van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen, groene plekken zijn waarbij onder andere de (sociale) veiligheid, toegankelijkheid en inclusiviteit zijn gewaarborgd. Een multidisciplinaire visie (vanuit zowel professionals als gebruikers) ten behoeve van de totstandkoming van een dergelijke omgeving zal naar verwachting bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit (Dempsey, 2015). Jian et al. (2021) sluiten zich aan bij Dempsey (2015) en tonen aanvullend een verband aan tussen ontmoetingsvriendelijke omgevingen en de algehele gesteldheid van gebruikers. Hieruit blijkt dat mensen die zich niet thuis voelen in de openbare ruimte een minder goede gezondheid ervaren. Aangezien Carnisse een gezondheidsachterstand kent én de kwaliteit van wonen lager is dan het Rotterdams gemiddelde is inzetten op een inclusieve ontmoetingsvriendelijke omgeving van belang (GGD Rotterdam-Rijnmond, 2017a; GGD Rotterdam-Rijnmond, 2017b). Ten slotte biedt de ruimtelijke vertaling van Mantingh et al. (2021) handvatten over hoe een dergelijke ontmoetingsvriendelijke ruimte vorm kan krijgen.

3. Methodologie

3.1 Onderzoeksstrategie

Het verkrijgen van inzichten voor het behouden van thuisgevoel in processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen staat binnen deze studie centraal. Hierbij wordt tevens gezocht naar oplossingsrichtingen door middel van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen. De combinatie van het subjectieve karakter van thuisgevoel en de rol daarvan in binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen maakt een inductieve en kwalitatieve benadering passend. Met deze benadering wordt de mogelijkheid geboden om diepgang te zoeken met respondenten en kan de studie gedurende het proces worden aangescherpt zodat kan worden aangesloten bij de realiteit (Bryman, 2016). Het dynamische proces van thuisgevoel betreft immers de ervaringen en interpretaties van bewoners van Carnisse (Wirth, 1938; Simmel, 2012). Deze worden vervolgens vergeleken met visies van betrokken professionals. Op basis van deze dataverzamelingsmethodieken wordt de analysefase en de conclusie vormgegeven.

3.2 Onderzoeksdesign

De (geografische) afkadering van deze studie betreft de gebiedsontwikkeling Carnisse Eiland te Rotterdam-Zuid. Aan de hand van deze casus worden verbanden gelegd met thuisgevoel, processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en de mogelijkheden die ontmoetingsvriendelijke ontwerpen bieden. Deze hoofdconcepten maken een gedetailleerde focus op één casus gewenst aangezien op deze wijze diepgang kan worden geboden om de kans op verklaringen te maximaliseren (Bryman, 2016). Een casestudy onderzoeksdesign biedt de handvatten om deze gedachtegang te bewerkstelligen en is daarmee leidend binnen deze studie. Een aandachtspunt hierbij is de mate van generaliseerbaarheid aangezien processen van gebiedsontwikkelingen contextafhankelijk zijn (Bryman, 2016). Het gevolg hiervan kan zijn dat verbanden die worden gevonden niet van toepassing zijn op andere gebiedsontwikkelingen. Dit gevolg weegt in de huidige situatie echter niet op tegen de behoefte aan gedetailleerde inzichten in het concept thuisgevoel en zijn verhoudingen met gebiedsontwikkelingen.

3.3 Operationalisatie

De visies aangaande het behoud thuisgevoel worden inzichtelijk gemaakt door input van gevestigde bewoners en betrokken professionals. Hierbij is er in het bijzonder aandacht voor de mate van herhaalde interactie met personen en objecten, de manier waarop bewoners de woonomgeving interpreteren en de kwaliteit van sociale relaties (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002). Binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen zullen ook worden getoetst aan de hand van input van gevestigde bewoners en betrokken professionals. Hierbij ligt de focus echter op de kwaliteit van het participatieproces, de mate van identiteitsvorming die daarmee wordt gecreëerd en de invloeden daarvan op de sociale verhoudingen (Mehdipanah et al., 2017; Zheng et al., 2014; Huang et al.,

2020). Ontmoetingsvriendelijke ontwerpen kennen een tweeledige methodiek waar enerzijds de theorie richtinggevend is en anderzijds deze visie wordt verfijnd door de input van de betrokken professionals uit het fysiek domein. Aandachtspunten hierbij zijn de sociale en fysieke kenmerken van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen en de integrale processen om ontmoetingen in ontwerpen te stimuleren (Aelbrecht & Stevens, 2019; Dempsey, 2015; Mantingh et al., 2021). Verdere diepgang aangaande de hoofdconcepten en bijbehorende dimensies zijn terug te vinden in het operationaliseringsschema (bijlage C).

3.4 Dataverzameling en analyse

Het integrale karakter van deze studie komt terug in de dataverzameling waarin zowel het samenbrengen van het sociaal en fysiek domein als de leef- en systeemwereld centraal staat. De leefwereld wordt in kaart gebracht door middel van een focusgroep met gevestigde buurtbewoners. Om diepgang te creëren worden deze bewoners benaderd op basis van hun betrokkenheid in de buurt. Deze betrokkenheid in de buurt wordt ingegeven door deelname aan buurtinitiatieven. Maar ook een rijk lokaal sociaal netwerk en/ of betrokkenheid bij een lokale maatschappelijke voorziening zijn belangrijke factoren voor de selectie. Vervolgens wordt gekeken naar de woonduur van deze bewoners. Deze is bij voorkeur uiteenlopend om te onderzoeken of de woonduur invloed heeft op de effecten van Carnisse Eiland op het thuisgevoel. Toegang tot deze groep vindt plaats via de Veldacademie en *snowball sampling*. Een focusgroep heeft de voorkeur doordat thuisgevoel een individueel en collectief karakter kent (Felder, 2021; Moser et al., 2002). Met een focusgroep kunnen in een informele setting collectieve en individuele patronen worden ontdekt (Bryman, 2016). De selectie heeft geleid tot een focusgroep van een zestal betrokken gevestigde bewoners (vijf vrouwen en een man) van wie de woonduur verschilde tussen de 1 en 45 jaar. Aangezien de gehanteerde literatuur geen onderscheid maakt in gender is dit geen onderdeel van de selectiecriteria. In bijlage F is een overzicht van de respondenten weergegeven. Analyse vindt plaats aan de hand van aantekeningen en observaties ter plaatse, audio opnames en coderingen.

Ten tweede wordt de systeemwereld onderzocht door middel van vier semigestructureerde interviews met vijf betrokken professionals. Interviews vinden plaats met drie partijen uit het fysieke domein en een uit het sociale domein. De drie partijen uit het fysiek domein zijn onderdeel van het consortium dat Carnisse Eiland ontwikkelt. Dat de te interviewen partijen onderdeel zijn van dit consortium is van groot belang aangezien in dit consortium de ruimtelijke en procesmatige beslissingen worden gemaakt. Doordat het consortium uit een zevental (relatief vergelijkbare) partijen uit het fysiek domein bestaat schetst deze selectie een eenzijdig beeld. Gezien de literatuur stelt dat een integrale benadering van belang is voor het sociale karakter van een gebiedsontwikkeling is ook gesproken met het sociaal domein (Zheng et al., 2014; Huang et al., 2020). Bijlage F betreft een overzicht van de respondenten, inclusief toelichting op de gemaakte keuzes. De respondenten zijn door de onderzoeker benaderd. Transcripten en coderingen vormen hierbij de basis van de analysemethode (Bryman, 2016).

Op basis van de coderingen worden patronen geconstateerd die worden vergeleken met de input vanuit de bewoners en de literatuur.

3.5 Ethische verantwoording

Deze studie waarborgt de anonimiteit van respondenten door middel van toetsing aan de gestelde eisen (zie bijlage A) en door het toestemmingsformulier (bijlage B) voorafgaand aan de deelname te delen met de respondenten. Zo is data enkel voor de onderzoeker toegankelijk in een beveiligde *cloud*-omgeving en kunnen respondenten niet worden geïdentificeerd aan de hand van input. Data omvat met name audiofragmenten van de gesprekken welke zal worden verwijderd na afronding van het onderzoek. Daarnaast krijgen respondenten te alle tijde de mogelijkheid om zich terug te trekken uit het onderzoek.

4. Resultaat

Dit hoofdstuk gaat in op de resultaten van de interviews met professionals en de focusgroep met gevestigde bewoners. In totaal zijn er vier interviews, met vijf professionals, van gemiddeld één uur afgenomen. De focusgroep, met zes bewoners, duurde ongeveer twee uur. Uit de data blijkt dat thuisgevoel te onderscheiden is in een algemene visie en invloeden van de sociale- en fysieke omgevingen. Wanneer het binnenstedelijke gebiedsontwikkeling betreft staan zeggenschap van bewoners en processen van de systeemwereld centraal. Een reflectie op Carnisse Eiland is een overkoepelend aspect, evenals een focus op de onderlinge relaties van de hoofdconcepten.

4.1 Thuisgevoel

Visie op thuisgevoel

De visies van gevestigde bewoners en professionals op het behoud van thuisgevoel kennen overeenkomsten en verschillen. Gevestigde bewoners en professionals zijn het erover eens dat de kwaliteit en frequentie van ontmoetingen thuisgevoel positief kunnen beïnvloeden. Over de totstandkoming van deze ontmoetingen verschillen de visies echter. Alle professionals hanteren een brede blik op de creatie van ontmoetingen;

Stedenbouwkundige: ‘‘We hanteren een duidelijke zonering van welke ruimte door wie wordt gebruikt, welke schaal het heeft en hoe het gebouw aansluit op de stad. Alles wat wij ontwerpen komt namelijk terug in het dagelijks leven van mensen voor de komende decennia, met deze gedachte willen we ontmoetingen breed aanvliegen.’’

Vijf van de zes gevestigde bewoners stellen echter dat vooral vaste routes ontmoetingen stimuleren;

Bewoner A: ‘‘Iedere morgen fiets ik op hetzelfde tijdstip door het Zuiderpark. Daardoor kom ik steeds dezelfde oudere vrouw tegen die haar honden uitlaat. Dit contact is van ‘goedemorgen’ uitgegroeid tot hele gesprekken, waar ik haar in de buurt ook maar tegenkom. Nu weet ik bijvoorbeeld hoe ze heet, waar ze woont en help ik haar soms met de honden. Je bouwt zo langzaam een vriendschap op.’’

Op deze manier wordt het herkennen van buurtbewoners vaak als positief ervaren. De focus op herkenbaarheid is zowel bij professionals als bewoners wisselend maar over het algemeen minder urgent. In gevallen waarin buurtbewoners elkaar structureel vaker tegenkomen stellen zij dat het hun thuisgevoel positief beïnvloedt.

Wanneer betrokken professionals de koppeling tussen thuisgevoel en Carnisse Eiland maken blijkt dat wooncarrière en ontmoeting centraal staat. De focus op de wooncarrière is door de eenzijdige woningvoorraad van Carnisse en de beleidsdoelen om doorstroming op de

lokale woningmarkt te stimuleren. Daarmee verwachten alle professionals een positief effect voor het thuisgevoel aangezien gevestigde bewoners in hun buurt kunnen doorstromen en gebruik kunnen blijven maken van bestaande sociale netwerken en voorzieningen. Daarnaast wordt Carnisse Eiland door vier professionals benoemd als kwaliteitsimpuls.

Ontwikkelaar: ‘‘Kijkend naar de huidige situatie bestaat Carnisse veel uit portiekflats die vooral geschikt zijn voor mensen in een bepaalde levensfase. Als je gaat samenwonen of kinderen krijgt worden de woningen al snel te klein, vandaar dat er ook veel verhuisbewegingen plaatsvinden. [...] Vooral de groep die veel verhuist zorgt voor weinig verbondenheid en eigenaarschap naar de wijk toe. Met Carnisse Eiland willen we variatie brengen in de woningvoorraad voor mensen die prettig wonen in Carnisse, maar op de woningmarkt klem komen te zitten. Op deze manier willen we mensen in Rotterdam en Carnisse houden met meer verbondenheid en eigenaarschap tot gevolg.’’

De focus op ontmoeting is de tweede wijze waarmee professionals pogen bij te dragen aan het thuisgevoel. Deze ontmoetingen komen zowel op fysiek als sociaal niveau terug. Fysieke ontmoetingen komen bijvoorbeeld terug in de verbindingen met de huidige wijk door meer bruggen. Op sociaal niveau ligt de nadruk op benutten van de aanwezige (maatschappelijke) voorzieningen. Drie professionals zien kansen om zodoende een grotere groep bewoners uit Rotterdam-Zuid aan te spreken dan enkel Carnisse.

Wanneer gevestigde bewoners de link leggen tussen Carnisse Eiland en thuisgevoel blijkt dat deze veelzijdiger is dan de visie van de professionals. Al stellen vijf bewoners dat er behoefte is aan een kwaliteitsimpuls, zij zien ook haken en ogen aan Carnisse Eiland. Deze laten zich onderscheiden door sociale en fysieke invloeden.

Invloed sociale omgeving op thuisgevoel

Er bestaat consensus onder gevestigde bewoners wanneer wordt gesteld dat de verbeterpunten die Carnisse heeft, bijdragen aan het thuisgevoel. Fysieke en sociale uitdagingen zoals het verbeteren van de woonkwaliteit en het verlagen van de criminaliteitscijfers worden hiermee als kansen voor thuisgevoel gezien;

Bewoner C: ‘‘[Carnisse] is wel een wijk met allerlei achterstanden op allerlei lijstjes. Terwijl ik heel veel potentie zie, zeker omdat we altijd voor elkaar klaar staan. We kunnen als bewoners écht een verschil maken. Als het hier kan, dan kan het overal.’’

De verbondenheid met de buurt lijkt daarmee groot, ongeacht de woonduur. Echter ervaren twee bewoners met een langere woonduur ook een negatief effect van deze achterstanden op het thuisgevoel van medebuurtbewoners;

Bewoner D: *“Er zijn heel veel mensen die met hun eigen sores bezig zijn. Die hebben niet zoveel band met de wijk. Als je bijvoorbeeld naar de opkomst van de gemeenteraadsverkiezingen kijkt vind ik het heel erg dat deze het laagst van Nederland is; 19%. Dit belooft niet veel goeds voor de betrokkenheid in de wijk.”*

Twee bewoners ervaren zodoende dat mensen die vooral met hun eigen ‘sores’ bezig zijn een ontwrichtende werking kunnen hebben op het thuisgevoel, vooral wanneer veel van deze mensen in elkaars buurt wonen. Het blijkt dat initiatiefnemers, vaak proactieve bewoners en buurtinitiatieven, in dergelijke gevallen als springplank fungeren naar een buurtnetwerk waarmee ook beroep kan worden gedaan op de collectieve zelfredzaamheid van Carnisse. Vier bewoners stellen dat buurtinitiatieven een belangrijke springplank kunnen zijn voor bewoners die zich niet verbonden voelen met de wijk;

Bewoner F: *“Ik woon hier nu 16 jaar en pas sinds Aboutaleb hier kwam werken en er middelen kwamen voor buurtinitiatieven dacht ik van ‘nou ik ga dat maar een keer proberen’. Ook sinds buurtklimaatje hier is gekomen ben ik actiever. Dit initiatief en een heleboel initiatieven zijn er gekomen en sindsdien heb ik wel een soort thuisgevoel gekregen. De jaren voor Aboutaleb had ik dat niet.”*

Ook drie professionals linken buurtinitiatieven direct aan het behoud, maar ook de creatie van, thuisgevoel. Zo stellen zij dat aandacht voor buurtinitiatieven van groot belang is;

Ontwikkelaar: *“Nu is Carnisse Eiland een vrij grote herstructurering, maar je wil ook dat het NPRZ geld wordt besteed aan lokale buurtinitiatieven om de wijk bijvoorbeeld te vergroenen. Je wilt dus wel dat de grote en kleine initiatieven in balans zijn zodat iedereen deze kan benutten.”*

Bewoners en professionals zien een groeiend sociaal netwerk van bewoners die zich bij een buurtinitiatief aansluiten. Alle bewoners ervaren dat het een belangrijke factor is die het thuisgevoel kan beïnvloeden. Dat een sociaal netwerk een krachtig middel is blijkt uit de collectieve zelfredzaamheid van Carnisse.

Bewoner A: *“Dat de burens een bloemetje voor je neerzetten, dat ze de stoep even schoonmaken en dat je plantjes verzorgd zijn. Daar zorgen we met de burens voor. Dat is voor mij thuisgevoel, mensen staan klaar voor elkaar.”*

Drie bewoners ervaren twee kanten van deze collectieve zelfredzaamheid. Enerzijds is er de reikende hand in tijden van problemen en anderzijds vinden bewoners het prettig dat men elkaars hulp accepteert zonder elkaar persoonlijk te kennen. De vaak kleine gebaren (koken

voor zieken, op kinderen passen, boodschappen dragen etc.) en het al aanwezige vertrouwen bij hulpbehoevenden wordt door hen dan ook als erg prettig ervaren.

Invloed fysieke omgeving op thuisgevoel

Opvallend zijn de harde (fysieke) grenzen van het thuisgevoel. Zo stelde een recent naar Carnisse verhuisde bewoner het volgende:

Bewoner C: ‘In Carnisse ervaar ik thuisgevoel, maar als ik buiten Carnisse ga dan is dat thuisgevoel helemaal verdwenen. Dat gaat echt gigantisch hard en dat komt denk ik door de architectuur.’

De lage bebouwing, portieken en naoorlogse architectuur zijn bij alle gesproken bewoners kenmerkend voor de architectuur in Carnisse. Als bewoners op zichzelf reflecteren merken zij dat ze zich minder open opstellen naar anderen omdat men zich niet herkent in de architectuur en zich daardoor minder welkom voelt. Alle bewoners stellen aanvullend dat zij zich niet herkennen in de architectuur van Carnisse Eiland. Vier bewoners vrezden ook dat Carnisse Eiland ook als eiland gaat voelen. Zij ervaren dat ze, met tegenzin, de harde grenzen van thuisgevoel toepassen op Carnisse Eiland doordat zij geen gevoel van invloed hebben en daarmee het niet ‘eigen’ kunnen maken. Zodoende ervaren bewoners dat zij een deel van hun thuisgevoel verliezen door Carnisse Eiland. Alle bewoners geven namelijk aan zich thuis te voelen in de huidige situatie. Aangezien de harde grenzen van thuisgevoel worden toegepast, lijkt Carnisse Eiland eerder te worden buitengesloten dan onderdeel van het thuis van gevestigde bewoners. Met deze houding zijn gevestigde bewoners negatiever over Carnisse Eiland dan de betrokken professionals.

Bewoner C: ‘Het is in onze voortuin waar wordt gebouwd en je hebt het gevoel dat je met elke bewoner aan het schreeuwen bent; Niet in mijn voortuin! Ook hebben we verschillende ontwerpen gemaakt. Maar er wordt gewoon niet geluisterd, het is pijnlijk. We willen meedenken en snappen dat er wat in de wijk moet gebeuren, maar zo voel ik mij niet serieus genomen.’

In de gesprekken met gevestigde bewoners en professionals is sporadisch de link gelegd tussen thuisgevoel en identiteit. Wanneer identiteit en thuisgevoel met elkaar in verband werd gebracht was dat vaak op abstract niveau.

Gebiedsadviseur MO (gemeente): ‘Mensen willen zich ook aan bepaalde identiteit kunnen committeren. Waar je woont is een verlengstuk van wat je belangrijk vindt. Maar erg tastbaar is het niet.’

Binnen de kaders van deze studie is er ruimte om thuisgevoel, en de bijbehorende ontmoetingen, concreet te vertalen in ruimtelijke principes. Wanneer in de interviews en de focusgroep in wordt gegaan op concretisering van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen en hoe deze vorm krijgen, nemen de professionals het voortouw.

Stedenbouwkundige (gemeente); *“Ontmoetingen onderscheiden we op verschillende schaalniveaus. Mensen komen elkaar tegen door bijvoorbeeld dezelfde routes en daardoor krijg je dat zij elkaar groeten. Op een gegeven moment herken je de mensen op straat. Je directe burens ken je op een gegeven moment beter. Nu heb ik het trouwens alleen over burens, maar de eerste stap is het inventariseren van de gehele wijk om te kijken waar mensen elkaar ontmoeten. Ik denk dat dat heel erg het thuisgevoel beïnvloedt.”*

Met deze focus op ontmoeting en het inventariseren is op verschillende schaalniveaus het stedenbouwkundig plan van Carnisse Eiland vormgegeven. Op wijkniveau door de bestaande wegenstructuur door te leggen en het toevoegen van een aantal bruggen. Echter zijn gevestigde bewoners sceptisch over de toegankelijkheid van Carnisse Eiland. Zij zien het ontwerp van Carnisse Eiland eerder als in zichzelf gekeerd en ontoegankelijk, dan als toevoeging aan Carnisse. Op buurtniveau wordt op ontmoeting geanticipeerd middels het gemeenschappelijke paviljoen wat als verzamelplaats moet dienen waarin ook de maatschappelijk voorzieningen van het gebied hun functie hebben. Vijf gevestigde bewoners geven aan dat (vaste) routes momenteel het meest geschikte ontwerpmiddel is om thuisgevoel te behouden. Aandacht op woonblokniveau is een onderdeel dat volgens stedenbouwkundigen vooral terugkomt door de creatie van collectieve tuinen binnen het woonblok. Door middel van collectieve tuinen wordt gepoogd burens vaker met elkaar in contact te laten te komen en wordt verdere verkaveling tegengegaan. Gevestigde bewoners zien echter weinig meerwaarde in dit concept.

Bewoner A: *“het [ontwerp van Carnisse Eiland] bestaat uit hofjes en gaat in de avond dicht. Hoe laat is 's avonds? Dat zien wij hier ook gebeuren. We zien het in de volkstuinten gebeuren waar we veel wandelen, maar soms toch worden opgesloten of erg bekeken worden.”*

Een onderdeel in Carnisse Eiland waar professionals in toenemende mate aandacht aan hebben besteed zijn de ontmoetingen op woningniveau. Deze krijgen vorm door een overgangszone die in het merendeel van de woningen is ontworpen. Deze overgangszone, de deels inpandige veranda tussen de woning en de openbare ruimte, moet ontmoetingen met buurtbewoners stimuleren en het gevoel van sociale veiligheid vergroten. Daarnaast wordt door de overgangszones gepoogd om eigenaarschap te creëren. Dat eigenaarschap wordt gestimuleerd doordat bewoners zelf de mogelijkheid hebben om de eigen overgangszone in te richten.

4.2 Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

De (on)mogelijkheden van thuisgevoel door participatie in een gebiedsontwikkeling

Zoals reeds benoemd is het van belang dat gevestigde bewoners zich gehoord voelen voor het behoud van thuisgevoel in een buurt die in herontwikkeling is. Dit proces verloopt moeizaam in Carnisse, maar biedt anderzijds ook perspectief. Vier gevestigde bewoners lijken namelijk trots te zijn op wat zij voor de wijk kunnen betekenen wanneer zij wél het gevoel van zeggenschap en invloed hebben.

Bewoner A: *‘Het lijkt mij fantastisch om later met mijn kleinkinderen door Carnisse Eiland te lopen en te zeggen; Nou, dit is zo gebouwd omdat jouw oma hier aan mee heeft gedacht.’*

Het zich niet gehoord voelen door de gemeente aangaande ‘hun voortuin’ is dan ook het voornaamste wat de gevestigde bewoners, en daarmee hun thuisgevoel, dwars zit. Alle bewoners zeggen dat als zij geen gevoel hebben met keuzes die zijn gemaakt, maar enkel de resultaten zien door middel van ontwerpen, het eerder gevoelens van aversie opwekte dan acceptatie. Het omgekeerde is naar verwachting ook waar; vier van de zes bewoners stellen dat als zij zich wel gehoord voelen, een gebiedsontwikkeling als Carnisse Eiland bij kan dragen aan het thuisgevoel. Hiermee kan een gebiedsontwikkeling dus ook binnen de harde grenzen van thuisgevoel passen.

Bewoner C: *‘Als ik helemaal mee was genomen in het verhaal wat betreft de participatie, dan had ik er wellicht iets positiever in gestaan. [...] Nu heb ik geen zicht op keuzes die zijn gemaakt. Hierdoor voelt het alsof mijn voortuin zonder toestemming wordt verbouwd.’*

Dat bewoners zich niet gehoord voelen kan door professionals worden uitgelegd door de weloverwogen en terughoudende houding van de gemeente Rotterdam als gevolg van de ophef omtrent de Fazanstraat te Carnisse. Sloop- en nieuwbouwplannen stonden centraal in een gemeentelijk project in de Fazantstraat welke door felle tegenstand vanuit de buurt zijn geannuleerd. Betrokken professionals zien dat de gemeente Rotterdam als gevolg van deze ophef ervoor heeft gekozen om enkel met bewoners te communiceren over Carnisse Eiland wanneer er een weloverwogen plan ligt waarmee alle betrokken professionele partijen (veelal uit het fysiek domein) akkoord zijn. Gevestigde bewoners voelen zich hierdoor niet gehoord aangezien zij geen invloed kunnen uiten op deze beslissingen en deze zonder medeweten plaatsvinden. Ook stellen professionals dat de gemeente Rotterdam tijdsdruk voelt als gevolg van een Rijkssubsidie die de ontwikkeling van Carnisse Eiland mogelijk maakt. Volgens een stedenbouwkundige zorgen de tijdstermijnen die met de subsidie verbonden zijn voor een *‘besluitvaardig proces, maar ook voor minder tijd voor contact met de bestaande bewoners*

dan gewenst’. Ten slotte ziet de betrokken gebiedsadviseur dat verschillen tussen afdelingen binnen de gemeente niet bevorderend zijn voor participatieve processen. Zo wordt gesteld dat ruimtelijke afdelingen werken met plannen voor over vijf á tien jaar op buurt-, wijk en stadsniveau waarbij maatschappelijk georiënteerde afdelingen meer in het ‘nu’ opereren waarbij geen harde (fysieke) afbakening kan worden gehanteerd. De gebiedsadviseur verwacht dat de verschillen tussen deze werelden niet snel zal worden verkleind als gevolg van de woningnood en de (tijds)druk die daarmee gepaard gaat.

Compromissen in processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

De verschillende persoonlijke, gemeentelijke en financiële belangen die met een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling als Carnisse Eiland gepaard gaan, zorgen voor een complexe situatie waarin compromissen centraal staan. Zo hebben gevestigde bewoners bijvoorbeeld wensen aangaande bouwhoogtes, stuurt een gemeente aan op klimaatadaptief bouwen en maakt een ontwikkelende partij haalbaarheidsanalyses. Aanvullend houden professionals ook rekening met de toekomstige bewoners, welke hun stem moeilijk kunnen laten horen. Keuzes die in dergelijke processen worden gemaakt zijn bepalend voor het verloop van een gebiedsontwikkeling. In de context van Carnisse Eiland betekent dit volgens de ontwikkelaar dat, mede ingegeven door de situatie binnen de gemeente, het participatieproces intensiveert na vaststelling van het stedenbouwkundig plan. Zij zijn zich echter bewust van de nadelen van deze aanpak.

Ontwikkelaar: “Het risico is dan echter wel dat als mensen de tekeningen zien dat ze denken van ‘zie je wel, het staat er al’. [...] Idealiter starten we eerder met participatieprocessen. [...] Het is nu de kunst van de architect om open te staan voor andere ideeën om daar vervolgens vorm aan te geven.”

Alle professionals geven aan in een meer ideale gebiedsontwikkeling eerder en meer tijd te willen besteden aan de participatieprocessen. Dat dit niet is gebeurd is volgens alle professionals het gevolg van de weloverwogen houding van de gemeente en de tijdsdruk die zij ervaren.

Conclusie

In dit kwalitatieve onderzoek is gepoogd inzicht te geven in hoe een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling bij kan dragen aan het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners. Deze focus heeft geleid tot de volgende hoofdvraag: *Welke rol speelt een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling in het behoud van thuisgevoel bij gevestigde bewoners?* Aanvullend is aandacht besteed aan welke kansen ontmoetingsvriendelijke ontwerpen bieden om het thuisgevoel van gevestigde bewoners te behouden gedurende een gebiedsontwikkeling. Binnen dit hoofdstuk wordt ten eerste aandacht besteed aan de beantwoording van de hoofdvraag. Vervolgens wordt ingegaan op de beantwoording van de deelvragen.

Rol binnenstedelijke gebiedsontwikkeling op behoud thuisgevoel

Zowel gevestigde bewoners als betrokken professionals zijn van mening dat gebiedsontwikkelingen van invloed kunnen zijn op het thuisgevoel van gevestigde bewoners. Waar zij het tevens over eens zijn is dat ontmoetingen de grootste invloed hebben op het behoud van thuisgevoel. Verschillende theorieën besteden daarnaast aandacht aan het belang van herkenbaarheid van personen en objecten (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002). Ook uit de empirische data blijkt dat herkenbaarheid van architectuur van invloed is voor het behoud van thuisgevoel.

Binnen processen van gebiedsontwikkeling blijkt van belang dat bewoners het gevoel dienen te hebben om gehoord te worden door de betrokken professionals. De resultaten tonen aan dat wanneer bewoners zich niet serieus genomen voelen, het draagvlak keldert. Door de motieven achter (ontwerpgerelateerde) beslissingen mee te krijgen en daar input op te leveren kan draagvlak worden gecreëerd waarmee gevestigde bewoners zich (meer) kunnen committeren aan de identiteit van de gebiedsontwikkeling (Mehdipanah et al., 2017). Sterker nog, gevestigde bewoners stelden dat als zij het gevoel hebben gehoord te worden en betrokken te zijn bij een gebiedsontwikkeling, dit bij kan dragen aan de binding met de (te ontwikkelen) buurt. Hierbij vertonen gevestigde bewoners signalen van eigenaarschap en verantwoordelijkheid, fenomenen die door professionals worden gezien als een overtreffende trap van thuisgevoel.

Uit gesprekken met bewoners is gebleken dat buurtinitiatieven als stimulerende factor kunnen fungeren voor het behoud van thuisgevoel. Ook betrokken professionals zien voordelen in actieve buurtinitiatieven. Om het thuisgevoel voor deze toekomstige bewoners van Carnisse Eiland te behouden bieden buurtinitiatieven kansen wanneer deze breed worden ingestoken. Dit betekent dat initiatieven vanuit Carnisse ook in Carnisse Eiland actief dienen te zijn en vice versa. Op deze wijze kan er voort worden gebouwd op het bestaand sociaal kapitaal, waarmee ook op de bestaande collectieve zelfredzaamheid.

Dit onderzoek toont ook aan dat zowel de systeem- en leefwereld als het sociaal en fysiek domein verbonden zijn met het behoud van thuisgevoel bij een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Zo hebben de systeemwereld en het fysieke domein een grote invloed op

het ontwikkelingsproces. Dit ontwikkelingsproces is bepalend voor de toekomst van het gebied en de manier waarop gevestigde bewoners tegen de gebiedsontwikkeling aankijken. Wanneer de blik op de toekomst wordt gericht, na oplevering van Carnisse Eiland, krijgen de leefwereld en het sociaal domein meer beweegruimte.

Overeenkomsten en verschillen tussen bewoners en professionals

Zoals reeds benoemd stellen bewoners en professionals dat ontmoetingen een belangrijk onderdeel zijn voor het behoud van thuisgevoel, ook binnen een gebiedsontwikkeling. Daarmee staat thuisgevoel bij beide partijen op de agenda. Dit onderzoek toont echter aan dat thuisgevoel vaker dient als overkoepelend concept, waaraan verschillende variabelen ten grondslag liggen. In de leefwereld blijkt dat deze variabelen zeer breed georiënteerd zijn. Gevestigde bewoners halen legio aspecten naar voren die het thuisgevoel beïnvloeden. Dit varieert van (repeterende) details in het dagelijks leven tot architectonische kenmerken van de gehele wijk. Binnen de systeemwereld wordt thuisgevoel meer afgekaderd. Professionals waarderen thuisgevoel in Carnisse Eiland vooral door een focus op ontmoeting, wooncarrière en het verbeteren van de woonkwaliteit.

De focus op ontmoeting wordt door professionals op verschillende schaalniveaus onderzocht, bewoners ervaren ontmoetingen vooral via routes. Dit onderzoek toont aan dat voor gevestigde bewoners interactie centraal staat en het sporadisch gaat om de herkenning van voorbijgangers. Daarnaast blijkt dat gevestigde bewoners zich minder open opstellen wanneer zij zich niet in de architectuur herkennen, ongeacht de woonduur. Hiermee wordt teruggekomen op de harde grenzen van thuisgevoel, welke voor een groot deel worden ingegeven door de herkenbaarheid van de architectuur. Hierdoor kunnen wijken, buurten en straten worden uitgesloten van het 'thuis' als deze in architectuur te veel afwijkt, bewoners kunnen het dan moeilijk 'eigen' maken. Gevestigde bewoners ervaren zich minder open op te stellen wanneer ze zich er minder thuis voelen. Reflecterend op Carnisse Eiland toont dit onderzoek aan dat gevestigde bewoners zich wel thuis voelen in de huidige situatie, maar zich niet herkennen in de architectuur van Carnisse Eiland. Hierdoor voelt het voor gevestigde bewoners alsof een deel van hun thuis wordt weggenomen. Dat gevestigde bewoners de architectuur van Carnisse Eiland niet 'eigen' kunnen maken is waarschijnlijk een gevolg van dat zij zich niet gehoord voelen.

Contrasten tussen bewoners en professionals zijn er ook wanneer verder wordt ingezoomd op participatietrajecten aangaande Carnisse Eiland. De informatieverstrekking naar gevestigde bewoners lijkt hierbij bepalend. Betrokken professionals wegen ruimtelijke en procesmatige beslissingen in overleg met elkaar af. De ontwikkeling in de Fazantstraat maakt dat de gemeente Rotterdam terughoudend acteert en weloverwogen naar bewoners communiceert, wanneer alle betrokken professionele partijen akkoord zijn. Het gevolg hiervan is dat gevestigde bewoners zich niet gehoord voelen en motieven voor beslissingen niet te horen krijgen. Hierdoor ontstaat een negatieve tendens onder gevestigde bewoners waardoor zij

Carnisse Eiland niet ‘eigen’ kunnen maken en zich verzetten tegen de gebiedsontwikkeling. Wel stellen professionals dat zij, in een ideale gebiedsontwikkeling, meer betrokken zijn met de buurt en hun vroeger te betrekken bij de planvorming.

Ontmoetingsvriendelijk ontwerp

Het onderzoek toont aan dat betrokken professionals Carnisse Eiland als brug naar het Zuiderpark willen laten fungeren, maar dat bewoners het vooral als barrière zien. Professionals sturen aan op een toegankelijk karakter van Carnisse Eiland waardoor de aandacht voor ontmoeting op alle, de door Mantingh et al. (2021) genoemde, schaalniveaus terugkomen. De aandacht voor de overgangszone tussen de woning en de openbare ruimte springt hierbij het meest in het oog. Deze overgangszone geeft bewoners controle om het sociale netwerk uit te breiden met zwakke en potentieel sterke banden en verhoogt, naar verwachting van de professionals, de sociale veiligheid. Hierdoor wordt wel verhoogd risico op sociale segregatie verwacht; door de overgangszones is er een grotere kans dat er een nieuw sociaal kapitaal wordt gecreëerd waardoor Carnisse Eiland meer als (sociaal) eiland kan gaan voelen, in tegenstelling tot de ambities van het betrokken consortium. Het door ontwerpen faciliteren van een sociale mix, zoals wordt gepoogd met het paviljoen, lijkt hiermee het devies om op ontwerpniveau het risico op segregatie te beperken. Gevestigde bewoners ervaren het fysieke ontwerp van Carnisse Eiland als ‘in zichzelf gekeerd’. Het in zichzelf gekeerde karakter is ingegeven door de toename van semiopenbare ruimtes waar gevestigde bewoners zich minder welkom voelen. Op algemener vlak toont dit onderzoek daarmee aan dat toegankelijkheid, aandacht op alle schaalniveaus, het inzetten op sociale mix en de mogelijkheid om zwakke en/ of sterke banden aan te gaan kenmerkende aspecten zijn voor ontmoetingsvriendelijk ontwerpen.

Discussie

In dit hoofdstuk staat een kritische reflectie op het onderzoek centraal. De dataverzameling, beperkingen van het onderzoek, de interpretatie van de resultaten en aanbevelingen voor vervolgonderzoek staan hierbij centraal. Daarnaast worden ook beperkingen van het onderzoek behandeld.

Reflectie dataverzameling

De vier interviews met vijf betrokken professionals duurden gemiddeld één uur. Door deze interviews is gepoogd diepgang te creëren in hun visie aangaande thuisgevoel en hoe dit zowel ruimtelijk als procesmatig vorm krijgt voor gevestigde bewoners. Dit is in grote mate gelukt, mede door de transparante houding van de professionals. De geïnterviewde professionals vulden elkaar aan en gaven daarbij inzichten vanuit hun belevingswereld. De link met de reeds onderzochte theorieën kon meermaals worden gelegd. Echter is gebleken dat de expertises van (met name commerciële) professionals vaker georiënteerd waren vanuit het perspectief van de toekomstige bewoner. Dit betekent niet dat de professionals geen aandacht gaven aan de gevestigde bewoners, maar wel dat de rol van deze bewoners abstracter bleef. Reflecterend is dit een te verwachte gevolg gekeken naar de rol van de commerciële partijen binnen de processen. In de eerste fase van het onderzoek was er sprake van te weinig bewustwording van deze (commerciële) dynamiek waardoor deze minder aandacht heeft gekregen in de theorie en de interviews.

De focusgroep bestond uit een zestal gevestigde bewoners en werd in een tijdsbestek van ongeveer twee uur afgenomen. Het discussiërende karakter van een focusgroep bleek van meerwaarde aangezien bewoners elkaar aanvulden en tegenspraken. Echter was in antwoorden merkbaar dat het gebiedsontwikkelingsproces van Carnisse Eiland nog actueel was. Zowel voor de gesproken bewoners als voor de professionals geldt dat het hierdoor mogelijk is dat er antwoorden uit eigen belang zijn gegeven, of zijn aangedikt. Echter was het wel mogelijk deze antwoorden te nuanceren, maar een negatief effect op de betrouwbaarheid is niet uitgesloten. Of de gendersamenstelling een effect heeft op de resultaten is lastig hard te maken. Het is onbekend wat een grotere groep mannen van de situatie vindt. Gezien de populatie van de wijk lijkt de focusgroep geen representatieve steekproef. Aan de andere kant kan het ook betekenen dat vrouwen actiever betrokken zijn bij de buurt dan mannen. Nader onderzoek, met een bredere focus op mannen, kan duidelijkheid verschaffen.

Input die door de dataverzameling is verkregen kent een persoonlijk en sterk contextafhankelijk karakter. Ervaring en contexten van thuisgevoel, gebiedsontwikkelingen en dynamieken tussen de systeem- en leefwerelden kunnen sterk per locatie verschillen waardoor het moeilijk is om te spreken van een hoge mate van generaliseerbaarheid. Echter is wel gemeten wat is beoogd; het is duidelijk wat thuisgevoel voor verschillende partijen betekent, ook binnen de context van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Hierdoor is er wel sprake van validiteit.

Interpretatie resultaten

Met het huidige onderzoek is gepoogd een beeld te schetsen dat tussen het sociaal en fysiek domein in staat, en daarmee invloeden op de systeem- en leefwerelden schetst. Dit omdat eerdere studies vaak vanuit één domein waren georiënteerd. Op basis van dit onderzoek zou het fysieke domein met meer inzet op participatie daadwerkelijk thuisgevoel, en zelfs eigenaarschap, kunnen creëren. Daarnaast is uit interviews gebleken dat maatschappelijk georiënteerde afdelingen en organisaties, het sociaal domein, een betekenisvolle rol spelen wanneer zij proactief hun maatschappelijke expertise en netwerk gebruiken om handvatten te bieden om het participatieproces vorm te geven. Wat betreft de resultaten kan worden gesteld dat deze in grote lijnen overeenkomen met de verwachtingen vanuit de theorie.

Vervolgonderzoek

Advies voor vervolgonderzoek is drieledig. Ten eerste wordt geadviseerd om na afronding van Carnisse Eiland de effecten op thuisgevoel onder gevestigde bewoners te toetsen. Op dat moment kunnen resultaten van dit onderzoek in verband worden gebracht met het eindresultaat van Carnisse Eiland wat, met name in de participerende processen, tot interessante inzichten kan leiden. Zo kan op dat moment bijvoorbeeld beter worden ingeschat of participatie na vaststellen van het stedenbouwkundig ontwerp het juiste moment is, of dat een vroegere betrokkenheid van gevestigde bewoners succesvoller is in Carnisse. Om dit onderzoek in verband te brengen met vervolgonderzoek na afronding van Carnisse Eiland is het van belang dat er een vergelijkbare onderzoeksmethodiek wordt gehanteerd waarin in ieder geval integraliteit hoog in het vaandel staat. Dit betekent dat zowel professionals als gevestigde bewoners de kans moeten krijgen zich te uiten.

Ten tweede stelt dit onderzoek ook dat thuisgevoel harde fysieke grenzen kent. Het is echter nog onduidelijk welke variabelen daadwerkelijk van invloed zijn op deze grenzen en in hoeverre dit effect heeft op gebiedsontwikkelingen. Inzicht in de variabelen die de grenzen van thuisgevoel bepalen kunnen op buurtniveau inzicht geven in wat gevestigde bewoners belangrijk vinden en waar in toekomstige gebiedsontwikkelingen rekening mee kan worden gehouden.

Ten derde blijkt dat ontmoetingsvriendelijke ontwerpen vanaf zekere hoogte speculatief zijn; niemand kan met zekerheid zeggen of bepaalde ontwerpen daadwerkelijk een succes worden. Wel zorgt de aandacht die binnen dit onderzoek wordt gegeven aan ontmoetingsvriendelijke ontwerpen voor inzicht in hoe bewoners en professionals er tegenaan kijken. Hiermee wordt gepoogd handvatten aan te reiken voor toekomstige gebiedsontwikkelingen. Na afronding van Carnisse Eiland kan worden onderzocht of de aandacht voor ontmoetingsvriendelijke ontwerpen de moeite waard is geweest en in hoeverre ontwerpprincipes wel of niet succesvol zijn.

Bibliografie

- Aelbrecht, P., & Stevens, Q. (2019). *Public Space Design and Social Cohesion*. Taylor & Francis.
- Amvest. (2019, 29 juni). 'ONZE BELANGRIJKSTE OPGAVE: EEN THUISGEVOEL CREËREN' – Amvest. Geraadpleegd op 9 april 2022, van <https://www.amvest.nl/nieuws/onze-belangrijkste-opgave-eeen-thuisgevoel-creeren/>
- Blokland, T., & Nast, J. (2014). From Public Familiarity to Comfort Zone: The Relevance of Absent Ties for Belonging in Berlin's Mixed Neighbourhoods. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1142–1159. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12126>
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Buttimer, A. (1971). Sociology and Planning. *Town Planning Review*, 42(2), 145. <https://doi.org/10.3828/tpr.42.2.5166205755771321>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2018, 18 december). *Prognose: 3,5 miljoen alleenwonenden in 2030*. Geraadpleegd op 6 april 2022, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/51/prognose-3-5-miljoen-alleenwonenden-in-2030>
- Dempsey, N. (2008). Does quality of the built environment affect social cohesion? *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Urban Design and Planning*, 161(3), 105–114. <https://doi.org/10.1680/udap.2008.161.3.105>
- Duyvendak, J. W., & Van der Graaf, P. (2009). *Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing*. Amsterdam University Press.
- Duyvendak, J., & Wekker, F. (2015, februari). *Thuis in de openbare ruimte?* Platform31. https://www.researchgate.net/publication/277009163_Thuis_in_de_openbare_ruimte_Over_vreemden_vrienden_en_het_belang_van_amicaliteit
- Felder, M. (2021). Familiarity as a Practical Sense of Place. *Sociological Theory*, 39(3), 180–199. <https://doi.org/10.1177/07352751211037724>
- Francis, J., Giles-Corti, B., Wood, L., & Knuijman, M. (2012). Creating sense of community: The role of public space. *Journal of Environmental Psychology*, 32(4), 401–409. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.07.002>
- Frantzeskaki, N., Van Steenbergen, F., & Stedman, R. C. (2018). Sense of place and experimentation in urban sustainability transitions: the Resilience Lab in Carnisse, Rotterdam, The Netherlands. *Sustainability Science*, 13(4), 1045–1059. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0562-5>
- Gebiedscommissie Charlois. (2018, september). *Wijkagenda's Charlois 2019–2022*. Gemeente Rotterdam. <https://www.watdoetdegemeente.rotterdam.nl/begroting2019/wijken/wijkagenda-carnisse/40-Wijkagenda-2019-2022-Carnisse-Zuidplein-en-Zuiderpark.pdf>
- Gemeente Rotterdam. (2021, december). *Startbesluit Carnisse Eiland. In uitvoering nemen van de grondexploitatie*. (Nr. 21bb014506). <https://rotterdam.notubiz.nl/document/10973810/1>
- Gemeente Rotterdam & Gemeenschap Carnisse. (2021, juni). *Toekomstperspectief Carnisse* (Nr. 1). Gemeente Rotterdam.
- GGD Rotterdam-Rijnmond. (2017a, april 12). *Een ruim voldoende voor de woning* [Dataset]. Gezondheidsmonitor Volwassen en Ouderen.

- https://gezondheidinkkaart.nl/jive?workspace_guid=2c681e1a-1c5d-4d64-92e8-605d74b89b35
- GGD Rotterdam-Rijnmond. (2017b, september 21). *Ervaren gezondheid* [Dataset]. Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen. https://onderzoek010.nl/jive?workspace_guid=c39de4f1-b8ad-4336-bac9-32acbc1074ac
- Gieryn, T. F. (2000). A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 463–496. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.463>
- Huang, L., Zheng, W., Hong, J., Liu, Y., & Liu, G. (2020). Paths and strategies for sustainable urban renewal at the neighbourhood level: A framework for decision-making. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102074. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102074>
- Jennings, V., & Bamkole, O. (2019). The Relationship between Social Cohesion and Urban Green Space: An Avenue for Health Promotion. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(3), 452. <https://doi.org/10.3390/ijerph16030452>
- Jian, I. Y., Chan, E. H., Xu, Y., & Owusu, E. K. (2021). Inclusive public open space for all: Spatial justice with health considerations. *Habitat International*, 118, 102457. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2021.102457>
- Kara, B. (2013). Landscape Design and Cognitive Psychology. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 82, 288–291. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.262>
- Keizer Koopman, B+B, & Over Morgen. (2021, december). *Carnisse Eiland - Stedenbouwkundig plan*.
- Kenniscentrum stedelijke vernieuwing. (2008, februari). *Sociaal en fysiek verbonden; het geheim van hoe*. VNG. https://vng.nl/files/vng/vng/Documenten/Extranet/Burgerzaken/bestanden_burgerparticipatie/Het_geheim_van_het_hoe_in_sociaal-fysiek_aanpak.pdf
- Krupat, E. (1983). A place for place identity. *Journal of Environmental Psychology*, 3(4), 343–344. [https://doi.org/10.1016/s0272-4944\(83\)80037-1](https://doi.org/10.1016/s0272-4944(83)80037-1)
- Kuurne (Ketokivi), K., & Gómez, M. V. (2019). Feeling at Home in the Neighborhood: Belonging, the House and the Plaza in Helsinki and Madrid. *City & Community*, 18(1), 213–237. <https://doi.org/10.1111/cico.12368>
- KWH. (2020, mei). *Voelt hurend Nederland zich thuis?* <https://www.kwh.nl/media/files/Publicaties/202005%20Rapport%20sectoronderzoek%20Thuis.pdf>
- Mantingh, I. (2021, 28 januari). *Hoe de gebouwde omgeving uitnodigt tot ontmoeten*. Platform31. Geraadpleegd op 9 april 2022, van <https://www.platform31.nl/nieuws/hoe-de-gebouwde-omgeving-uitnodigt-tot-ontmoeten>
- Mantingh, I., Duivenvoorden, A., Klapwijk, J., & Krabbendam, P. (2021, januari). *Ontwerpen voor ontmoeten*. Platform31. https://zijdekwartier.nl/wp-content/uploads/2021/02/P31-Ontwerp-van-ontmoeten_def.pdf
- Manzo, L. C., & Perkins, D. D. (2006). Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning. *Journal of Planning Literature*, 20(4), 335–350. <https://doi.org/10.1177/0885412205286160>

- Mehdipanah, R., Marra, G., Melis, G., & Gelormino, E. (2017). Urban renewal, gentrification and health equity: a realist perspective. *European Journal of Public Health*, 28(2), 243–248. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckx202>
- Ministerie van Algemene Zaken. (2022, 14 februari). *Volkshuisvesting en Ruimtelijk ordening*. Regering | Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 6 april 2022, van <https://www.rijksoverheid.nl/regering/coalitieakkoord-omzien-naar-elkaar-vooruitkijken-naar-de-toekomst/2.-duurzaam-land/volkshuisvesting-en-ruimtelijk-ordening>
- Monsma, A. (2016). Tegengesteld belang in de WOZ. *Belastingblad. Tijdschrift voor Provinciale, Gemeentelijke en Waterschapsbelastingen*, 239. <https://repub.eur.nl/pub/110713>
- Moser, G., Ratiu, E., & fleury-Bahi, G. (2002). Appropriation and Interpersonal Relationships. *Environment and Behavior*, 34(1), 122–136. <https://doi.org/10.1177/0013916502034001009>
- NPRZ. (2021). NPRZ. Nationaal Programma Rotterdam-Zuid. Geraadpleegd op 19 februari 2022, van <https://www.nprz.nl/over-nprz/nprz/over-ons>
- NU.nl. (2022, 24 januari). *De huizenprijzen stegen nog nooit zo hard*. NU - Het laatste nieuws het eerst op NU.nl. Geraadpleegd op 7 februari 2022, van <https://www.nu.nl/economie/6179601/de-huizenprijzen-stegen-nog-nooit-zo-hard.html>
- OpenInfo. (2022, 25 januari). *Cijfers Carnisse*. AlleCijfers.nl. Geraadpleegd op 16 februari 2022, van <https://allecijfers.nl/buurt/carnisse-rotterdam/>
- Pahl, R. E., & Gans, H. J. (1969). People and Plans: Essays on Urban Problems and Solutions. *The British Journal of Sociology*, 20(4), 460. <https://doi.org/10.2307/588935>
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
- Reinders, L. (2016). Harde stad, zachte stad: moderne architectuur en de antropologie van een naoorlogse wijk. *A+Be: Architecture and the Built Environment*, 22, 1–254.
- Riger, S., & Lavrakas, P. J. (1981). Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, 9(1), 55–66. <https://doi.org/10.1007/bf00896360>
- Simmel, G. (2012). The metropolis and mental life. *The urban sociology reader*, 37–45.
- Sutherland, M. [Gemeente Rotterdam]. (2021, 9 november). *Waarom de nieuwe woonwijk Carnisse Eiland?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=F9GDp4frfbY>
- Van Dongen, E. [ERA Contour B. V.]. (2021, 9 november). *Hoe komt Carnisse Eiland er uit te zien?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Mk16W1YlurE>
- Van Rijswijk, M. [Gemeente Rotterdam]. (2021, 9 november). *Wat gaat er gebeuren op Carnisse Eiland?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=9cPK_0_80-Q
- Van wie is Carnisse? Ongekend veel vastgoed in handen van beleggers in de Rotterdamse wijk op Zuid*. (2022, 3 februari). Rijnmond. Geraadpleegd op 7 februari 2022, van <https://www.rijnmond.nl/nieuws/1461290/van-wie-is-carnisse-ongekend-veel-vastgoed-in-handen-van-beleggers-in-de-rotterdamse-wijk-op-zuid>

- Verspoor, E., Beenackers, M. A., Oude Groeniger, J., & Van Lenthe, F. J. (2021). Do perceived social neighborhood factors explain the association between neighborhood age composition and mental health among Dutch older adults? *BMC Public Health*, *21*(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11453-w>
- Wheeler, R. H., & Gans, H. (1969). People and Plans: Essays on Urban Problems and Solutions. *Social Forces*, *48*(1), 125. <https://doi.org/10.2307/2575492>
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, *44*(1), 1–24. <https://doi.org/10.1086/217913>
- Zheng, H. W., Shen, G. Q., & Wang, H. (2014). A review of recent studies on sustainable urban renewal. *Habitat International*, *41*, 272–279. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2013.08.006>

Bijlagen

A. Checklist ethical and privacy aspects of research

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title:	Ontmoetingen in gebiedsontwikkeling; <i>Een kwalitatieve verkenning naar de verbanden tussen thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en ontmoetingsvriendelijke ontwerpen</i>
Name, email of student:	Remco Tacken, 583092rt@student.eur.nl
Name, email of supervisor:	Sander van der Ham, sander@thuismakerscollectief.nl
Start date and duration:	07-02-2022, 19 weken
Is the research study conducted within DPAS:	NO
If 'NO': at or for what institute or organization will the study be conducted? (e.g. internship organization):	Veldacademie te Rotterdam

PART II: HUMAN SUBJECTS

1. Does your research involve human participants.	Yes
<i>If 'YES': does the study involve medical or physical research?</i>	No
2. Does your research involve field observations without manipulations that will not involve identification of participants	Yes

PART III: PARTICIPANTS

1. Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them?	No
2. Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study?	No
3. Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants?	No
4. Will the study involve actively deceiving the participants? <i>Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on</i>	No

<i>participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).</i>	
5. Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants?	No
6. Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person, data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)?	No
7. Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent?	No
8. Is the health and/or safety of participants at risk during the study?	No
9. Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured?	No
10. Are there any other possible ethical issues with regard to this study?	No

PART IV: SAMPLE

Where will you collect or obtain your data?	In de wijk Carnisse te Rotterdam
What is the (anticipated) size of your sample?	Het streven is om één focusgroep te organiseren met ca. 5 – 7 bewoners en ca. 4 – 6 interviews met betrokken professionals.
What is the size of the population from which you will sample?	Carnisse kent ongeveer 11.800 inwoners

PART V: DATA STORAGE AND BACKUP

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?	Gedurende het onderzoek worden de data opgeslagen in een beveiligde cloud-omgeving waar enkel de onderzoeker toegang toe heeft.
Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?	De onderzoeker neemt hiervoor zelf de verantwoordelijkheid.
How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?	Verwerkte data wordt direct in de beveiligde cloud opgeslagen om de kans op verlies en verspreiding van data te minimaliseren.

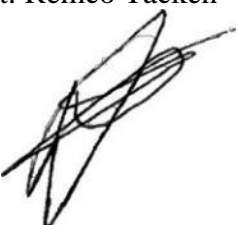
In case of collecting personal data how will you anonymize the data?	Er zal geen persoonlijke data worden behandeld. Enkel data die wordt gerepresenteerd vanuit organisaties en bedrijven.
--	--

PART VI: SIGNATURE

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student: Remco Tacken 	Name (EUR) supervisor: Sander van der Ham
Date: 15-03-2022	Date:

B. Toestemmingsformulier

Informatieblad voor onderzoek

Ontmoetingen in gebiedsontwikkeling; *Een kwalitatieve verkenning naar de verbanden tussen thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en ontmoetingsvriendelijke ontwerpen*

Als masterstudent Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid (Erasmus Universiteit) bestudeerd Remco Tacken de verbanden tussen thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en de rol van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen daarbij. Deze studie vindt plaats onder begeleiding van Sander van der Ham (Veldacademie). Uw meningen, visies en observaties zijn van essentieel belang om een representatief beeld te vormen over de situatie in Carnisse, met een specifieke focus op Carnisse Eiland.

- Waarom dit onderzoek?** Dit onderzoek is als initiatief van de Veldacademie tot stand gekomen en heeft als doel de verbanden tussen het behoud van thuisgevoel, processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en de rol van ontmoetingsvriendelijk ontwerpen op integrale wijze in kaart te brengen. Dit integrale karakter staat hoog in het vaandel gezien het gebrek aan kennis, het feit dat bewoners directe gevolgen van stedelijke vernieuwing ervaren maar keuzes hierover veelal plaatsvinden in het fysiek domein.
- Verloop** U neemt deel aan een onderzoek waarbij we informatie zullen vergaren door:
- U te interviewen en het gesprek op te nemen via audio-opname. De verwerking van dit interview/ deze focusgroep wordt ook naar u terug gekoppeld en zo nodig kan deze nog aangepast worden.
- Vertrouwelijkheid** Ik doe er alles aan uw privacy zo goed mogelijk te beschermen. Naast de student zal alleen de scriptie begeleider toegang krijgen tot alle door u verstrekte gegevens.
- Er wordt op geen enkele wijze vertrouwelijke informatie of persoonsgegevens van of over u naar buiten gebracht, waardoor iemand u zal kunnen herkennen.
- In het onderzoek wordt u enkel aangeduid als individu binnen een bepaalde organisatie. Deze organisatie wordt wel bij naam genoemd.
- Vrijwilligheid** U hoeft geen vragen te beantwoorden die u niet wilt beantwoorden. Uw deelname is vrijwillig en u kunt stoppen wanneer u wilt.
- Als u tijdens het onderzoek besluit om uw medewerking te staken, zullen de gegevens die u reeds hebt verstrekt tot het moment van intrekking van de toestemming in het onderzoek gebruikt worden.
- Wilt u stoppen met dit onderzoek? Neem dan contact op via 583092rt@student.eur.nl
- Dataopslag** De verzamelde data worden in een beveiligde cloudomgeving opgeslagen.
- De onderzoeksgegevens worden tot dat de scriptie is afgerond en behaald. Uiterlijk na het verstrijken van deze termijn zullen de gegevens worden verwijderd.

Indienen van een vraag of klacht

Indien u specifieke vragen heeft over hoe er met uw persoonsgegevens wordt omgegaan, kunt u contact met mij opnemen. U kunt daarnaast een klacht indienen bij de Autoriteit Persoonsgegevens indien u vermoedt dat uw gegevens verkeerd zijn verwerkt.

Door dit toestemmingsformulier te ondertekenen erken ik het volgende:

	JA	NEE
1 Ik ben voldoende geïnformeerd over het onderzoek. Ik heb het informatieblad gelezen en heb daarna de mogelijkheid gehad vragen te kunnen stellen. Deze vragen zijn voldoende beantwoord en ik heb voldoende tijd gehad om over mijn deelname te beslissen.	☐	☐
2 Ik neem vrijwillig deel aan dit onderzoek. Het is mij duidelijk dat ik deelname aan het onderzoek op elk moment, zonder opgaaf van reden, kan beëindigen. Ik hoef een vraag niet te beantwoorden als ik dat niet wil.	☐	☐

Voor deelname aan het onderzoek is het bovendien nodig dat u voor verschillende onderdelen specifiek toestemming geeft.

3 Ik geef toestemming om de gegevens die tijdens dit onderzoek over mij worden verzameld te verwerken zoals is uitgelegd in het bijgevoegde informatieblad.	☐	☐
4 Ik geef toestemming om tijdens het gesprek geluid-opnames te maken en mijn antwoorden uit te werken.	☐	☐
5 Ik geef toestemming om mijn antwoorden te gebruiken voor gepseudonimiseerde quotes in de verslaglegging van het onderzoek.	☐	☐

Naam deelnemer:

Naam student: Remco Tacken

Handtekening:

Handtekening:

Datum:

Datum: 17-3-2022

C. Operationaliseringsschema

Hoofdconcept	Dimensie	Indicator
Thuisgevoel	Herkenning	<ul style="list-style-type: none"> - Bewoners ervaren herhaaldelijke interacties met personen (<i>Duyvendak & Wekker, 2015</i>) - Bewoners ervaren herhaaldelijke interacties met objecten (<i>Duyvendak & Wekker, 2015</i>)
	Gevoel van verbondenheid	<ul style="list-style-type: none"> - Bewoners hebben het gevoel dat zij erbij horen (<i>Felder, 2021</i>) - Bewoners hebben vertrouwen in buurtgenoten (<i>Felder, 2021</i>) - Bewoners ervaren vormen van sociale veiligheid (<i>Felder, 2021</i>) - Bewoners hechten waarde aan de buurt (<i>Felder, 2021</i>)
	Sociale relaties	<ul style="list-style-type: none"> - Sterke sociale relaties met personen in de buurt zijn niet essentieel (<i>Blokland en Nast, 2014</i>) - Het herkennen van personen is voldoende om tevreden te zijn over sociale relaties (<i>Blokland en Nast, 2014</i>) - Een onverschillige houding aannemen wordt als prettig ervaren (<i>Wirth, 1938</i>)
	Kwaliteit participatieproces	<ul style="list-style-type: none"> - De kwaliteit van het participatie kent een positief verband met de mate van identiteitsvorming (<i>Mehdipanah et al., 2017</i>) - Een goed participatieproces zorgt voor een betere

Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling		<p>gebiedsontwikkeling (<i>Mehdipanah et al., 2017</i>)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Een goed participatieproces is zowel top-down als bottom-up (<i>Zheng et al., 2014; Huang et al., 2020</i>)
	Identiteitsvorming door gebiedsontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - Stedelijke vernieuwing zorgt voor een verminderd thuisgevoel (<i>Felder, 2021; Duyvendak & Wekker, 2015</i>) - Stedelijke vernieuwing zorgt voor minder herkenbaarheid van buurt (<i>Felder, 2021</i>) - Stedelijke vernieuwing brengt de identiteit in gevaar (<i>Mehdipanah et al., 2017</i>)
	Invloeden gebiedsontwikkeling op sociale verhoudingen	<ul style="list-style-type: none"> - Stedelijke vernieuwingen zorgen voor gevoelens van uitsluiting en bedreiging (<i>Felder, 2021</i>)
Ontmoetingsvriendelijk ontwerp	Sociale kenmerken	<ul style="list-style-type: none"> - Het ontwerp biedt sociale veiligheid (<i>Dempsey, 2015</i>) - Het ontwerp biedt toegankelijkheid (<i>Dempsey, 2015</i>) - Het ontwerp biedt inclusiviteit (<i>Dempsey, 2015</i>)
	Fysieke kenmerken	<ul style="list-style-type: none"> - Stedelijke gebieden faciliteren sociale cohesie minder (<i>Dempsey, 2015</i>) - Groene gebieden faciliteren sociale cohesie (<i>Jennings & Bamkole 2019</i>) - Differentiatie in functies zorgt voor interacties (<i>Mantingh et al., 2021</i>)
	Integralen processen	<ul style="list-style-type: none"> - Integrale ontwerpprocessen zorgen voor een kwalitatief beter ontwerp (<i>Dempsey, 2015</i>)

D. Interviewvragen professionals

Algemeen

1. Wat is uw positie in het consortium van Carnisse Eiland?
2. Wat verstaat u onder thuisgevoel?

Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

3. Hoe ziet het ideale proces van een binnenstedelijk gebiedsontwikkeling er voor jullie uit?
4. Op welke wijze verwacht u dat een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling invloed heeft op het thuisgevoel van bestaande (buurt)bewoners?
5. Welke mate van prioriteit kennen thuisgevoel en ontmoetingsvriendelijkheid in ontwikkelingsprocessen?
6. In welke mate heeft de huidige identiteit van een buurt invloed op een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling?

Ontmoetingsvriendelijke ontwerpen

7. In hoeverre wordt er gefocust op de ontmoetingsvriendelijkheid van ontwerpen?
8. Wat zijn fysieke kenmerken van een ontmoetingsvriendelijk ontwerp?
9. Wat zijn sociale kenmerken van een ontmoetingsvriendelijk ontwerp?

Conclusie

10. In welke mate bent u tevreden over hoe thuisgevoel binnen Carnisse Eiland wordt geïmplementeerd?
11. Hoe ziet u de rol van thuisgevoel binnen binnenstedelijke ontwikkelingen de komende jaren voor u?

E. Interviewvragen gevestigde bewoners

Algemeen

1. Wat verstaan jullie, als individu, onder thuisgevoel?
2. Wat betekent thuisgevoel voor jullie?

Sociale hechting

3. In welke mate ervaren jullie;
 - a. Vertrouwen in buurtgenoten?
 - b. Een veilig gevoel in de buurt?
4. Maken jullie liever een praatje op straat, begroet je enkel iemand of nemen jullie liever een meer onverschillige houding aan?
 - a. Komen jullie daarbij vaak dezelfde mensen tegen?

Fysieke hechting

5. Ervaren jullie een mate van fysieke hechting met de buurt?
 - a. Zijn er herkenbare objecten in de buurt die daaraan bijdragen?

Stedelijke vernieuwing

6. Draagt Carnisse Eiland bij aan de identiteit van Carnisse?
7. Hoe kan Carnisse Eiland bijdragen aan het thuisgevoel van jullie?

Conclusie & samenvattende visie

8. Ervaren jullie een thuisgevoel?
 - a. Wat maakt Carnisse thuis?
 - b. Hoe kan het thuisgevoel worden verbeterd?

F. Overzicht respondenten

De respondenten zijn/ voelen zich allen betrokken bij de gebiedsontwikkeling Carnisse Eiland. Voor de bewoners betekent dat ook dat zij allen uit de (directe) omgeving van Carnisse Eiland komen.

Gevestigde bewoners			
Respondent	Geslacht	Leeftijdscategorie	Woonduur
Bewoner A	Vrouw	41 – 50	45 jaar
Bewoner B	Vrouw	51 – 60	33 jaar
Bewoner C	Man	31 – 40	2 jaar
Bewoner D	Vrouw	31 – 40	1 jaar
Bewoner E	Vrouw	51 – 60	5 jaar
Bewoner F	Vrouw	61 – 70	16 jaar

Professionals			
Respondent	Geslacht	Betrokken partij	Sociaal/ fysiek domein
Professional A	Man	(Concept)ontwikkelaar	Fysiek
Professional B	Man	Stedenbouwkundige	Fysiek
Professional C	Man	Stedenbouwkundige	Fysiek
Professional D	Man	Stedenbouwkundige (gemeente)	Fysiek
Professional E	Man	Gebiedsadviseur MO (gemeente)	Sociaal

Wat betreft de professionals is binnen het fysiek domein gesproken met een (concept)ontwikkelaar om diepgang te creëren aangaande hun visie op thuisgevoel, ontmoetingen en participatie en hoe deze aspecten terugkomen in Carnisse (Eiland). Aangaande ontmoetingsvriendelijke ontwerpen is gesproken met de betreffende stedenbouwkundigen om hun denkwijze achter het ontwerp te begrijpen en thuisgevoel in de context van Carnisse Eiland te plaatsen. De gemeente kent een doorslaggevende rol in het gehele proces met vele fysieke en sociale belangen. Om deze reden hebben er enerzijds gesprekken met een stedenbouwkundige van de gemeente Rotterdam plaatsgevonden voor de fysieke en procesmatige diepgang en is anderzijds met een gebiedsadviseur van de gemeente Rotterdam stilgestaan bij de sociale gevolgen van Carnisse Eiland en de processen van gebiedsontwikkeling daarbij.